

Balázs Géza

A pesti nyelv

„Itt van a város, vagyunk lakói...
Maradunk itt, maradunk itt, maradunk.”
(Bereményi Géza–Cseh Tamás: Budapest)

A budapestiek föltehetően „pestiesen” beszélnek, vagyis színtelenül, szag-talanul, a szegediek számára „mekegve” (sok-sok e-vel), a dunántúliak számára zeneietlenül (mert nem használják a zárt e hangot), az erdélyiek számára „aaa”-zva, vagyis túl sok névelőt használva („a Jancsi a Pistával a Katihoz megy”), azután sokak számára nyökögve (ő hezitációs hangokat hallatva), nyekeregve (a szó végén nyekergő hangokat hallatva), valamint főként énekelve (mondatvégi felkapó hanglejtéssel). Gondolom, sokan így gondolkodnak a pesti nyelvről. Persze senki sem nyelvi állatorvosi ló, nyilván nem beszélnek így, és nyilván így is beszélnek. Megragadható-e egyáltalán a „pesti” nyelv? Úgy, ahogy mondjuk a palócokról, a somogyiakról, vagy éppen a „szögediekről”, esetleg a balassagyarmatiakról beszélünk? Teljesen világos, hogy vannak erősen nyelvjárásias városaink és vannak igen keverték. Budapest pedig maga a magyar olvasztótégely. Akkor tehát van-e „pesti nyelv”? Ezt járom körül a továbbiakban.

Budapestizmusok. Berlinben az ember olyan kedves kis könyveket, be-dekkereket talál az újságospavilonokban, mint az *Így beszél a berlini (egy vidám nyelvkalauz)*, meg *Az új berlini káromkodások*. Jön a külföldi vagy más németföldi turista Berlinbe, s könyvből is élvezi a berlinizmusokat. De más példákat is említhetnénk. Más nagyvárosok nagyobb nyelvészi figyelemnek örvendtek, mint Pest és Buda, azaz 134 éve már Budapest.

A nyelvtudomány megszerveződésekor sokkal inkább a magyar nyelv jellege, leírhatósága, később múltja és ennek kapcsán területi (vidéki) nyelvjárásai voltak érdekesek. Nem keltette fel senkinek sem az érdeklődését a kicsi Pest és Buda; különösen azért, mert jobbára nem is volt magyar nyelvű. Jókai Mór azt írta, hogy a 18. század elején a pesti utcán inkább lehetett német szót hallani, mint magyart. „Dónauvósz” – kiabálták a Duna-vizet árusítók.

A pesti nyelvről legelőször Bárczi Géza értekezett: máig remek kismonográfiaát szentelt 1932-ben a témának (*A „pesti nyelv”*). Bárczi „pesti nyelv”-nek a nagyvárosokban létrejövő argót (jassznyelvet), illetve az argóból kinövő, már nem titkos, nem csoporthoz kötött alacsonyabb rendű köznyelvet – mai szóval a szlenget – tartotta, vagyis az „alsóbb társadalmi rétegekben” kifejlődő „különleges” nyelvváltozatot. Dolgozata tehát erről az argóból, a titkosságból kinövő, újratermelődő, sokforrású, eleven képzésmódokat gyakorló nagyvárosi nyelv-változatról szól. Ebből jön például a *gagyi* (arany), a *pimf* (jelentéktelen, semmi ember) csakúgy, mint a *bambim* (a *bimbam* megfordítottja, azaz a templom),

a csingefon (telefon), a *slatyak* (sapka), a *citrompofozó* (utcaseprő), de még a *koporsószőg* (cigaretta) is.

Zolnay Vilmos és Gedényi Mihály (teljes egészében máig kiadatlan) fattyúnyelvi szótára még többet tartalmaz ebből a nyelvvilágból. Egy kisebb válogatás meg is jelent belőle. A budapesti szólások között például ilyenekre akadunk: *Amíg a készlet tart; Annyi baj legyen, csak a villamos menjen; A vérfaqyasztó vizszontlátásra; A zágson tipikus esete; Ezt a lemezt már ismerjük; Itt állok megfürödve; Leesett a húszfilléres; Találkozunk a családi sírboltban.* Hasonló kifejezésekre bukkanhatunk Hernádi Miklós *Közhelyszótárában*, amely értelemszerűen az 1970-es évtized, majd a későbbi kiadások a rákövetkező időszakok közéleti közhelyeit gyűjti össze (nagy valószínűséggel ezeket is tartalmaznánk pestinek, de most nem tesszük).

Bárczi Géza egyik legérdekesebb gondolatébresztő megjegyzése egyébként nem a főszövegben, hanem a 30. oldalon a 2. sz. lapalji jegyzetben található:

„Budapest egyes kerületeinek megvan a maguk tájszólása a jassznyelvben, s ezek között a legjellegzetesebb különbséget (a szókinccsen kívül) éppen a képzők használatában lehet megállapítani. Így a Ferencvárosban (melyre a nagyszámú német köznyelvi szó is jellemző) kedvelt képző az *-ás*, Újpest az *-a* szóvéget, a *liget* az *-aj*, *-esz* képzőket kedveli. Így állnak elő ilyen változatok, mint *makás* 'rejték' és *stikás* 'csend', *maka* és *stika*, *makaj* és *stikesz*...”

Ez bizony mai szemmel nézve is valóságos városkutatás, városantropológia; az ilyen jelenség városi nyelvjárás a javából – milyen kár, hogy sem Bárczi, sem más nyelvtudós ezt nem folytatta! Persze Bárczi hallatlan érdeme, hogy megadta az indítást a városi népnyelv kutatásához, de valamiért nem követték (hacsak a szlengkutatókat nem soroljuk ebbe a körbe).

A 19. század végén és a 20. század elején még „természetes” volt, hogy a nyelvészet olyan dolgokkal is foglalkozzon, mint pl. a tetoválás vagy éppen a városok nyelve. Egyes városok különösen érdekelték a néprajzi–népnyelvi–szociográfusi (ma már azt mondanánk: külső nyelvészeti) szemléletű kutatókat. Két nagyvárosunk – Szeged és Debrecen – már büszkélkedhet saját szótárral, amely a „nyelvjárását” dolgozza fel. Bálint Sándor megalkotta a „szögedi” nemzettről szóló életművét (szigorúan szögedinek nevezve a szegedieket): szótárt, frazeológiagyűjteményt, városi néprajzot írt. Debrecenben az 1930-as években Csűry Bálint eltervezte a cívis szótárt, amelyet csak napjainkban sikerült megalkotni és megjelentetni (Kálnási Árpád: *Debreceni cívis szótár*. Debrecen, 2005). Bizony nem sokat tudunk nyelvjárasi szempontból a soproni poncichterekről (az elnevezés a babtermesztő jelentésű német Bohnenzüchter szóból ered) vagy a pécsi tükékről... – pedig jó lenne.

Kisebb, falusias jellegű városaink „nyelvéről” természetesen már többet tudunk. Az 1970-es évektől folyamatosan megjelenő városmonográfiák rendszerint tartalmazznak utalást a város „nyelvjárására”. Hogy csak egyetlen példát említsék: Békés város monográfiájában szó van a város nyelvéről...

Budapest nyelve – mint nyelvjárasi kutatások tárgya. Budapest nyelvének kutatása sokáig megmaradt az érdeklődőknek: íróknak, újságíróknak.

1953-ban lett volna nagy lehetőség ilyen városnyelvi kutatásra az akkor létrejött Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösség keretében; de a munkaközösség a „terv”-ezésen, valamint az új peremkerületek némelyikében helytörténeti gyűjtemények létrehozásán túl nem sokat tett; még kevesebbet publikált. Benkő Loránd ugyan többször szorgalmazta a főváros nyelvének kutatását, G. Varga György is ő indította el ezen az úton. A nyolcvanas években végül is megszületett a Buszi, a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú; de ez területi rétegzettségre és városi népnyelvi gyűjtésre nem terjedt ki.

Pedig Budapest „nyelve” roppant izgalmas összetételű. A Bárczi által leírt gyökereken túl valóban voltak (vannak?) hagyományos és talán városi nyelvjárások is. Bárczi a belgiumi Liège-ről írja, hogy a város magva felé ékszerűen csatlakozó-kapcsolódó külterületek mindegyike a mögötte húzódó (vallon) területek nyelvjárását tükrözi. Milyen jó lett volna, ha ez a gondolat megindítja a magyar nyelvjáráskutatókat is! Hiszen ez a jelenség – részben máig – „Nagy”-Budapesten (ötvenes évekbeli terminológia) is észrevehető. Az egyes városrészeknek sokkal erősebb a kapcsolata a sugarasan bevezető utak menti településekkel, mint keresztirányban a szomszéd külvárossal. Fótnak Rákospalotával, Csömörnek, Kerepesnek, Kis- és Nagytarcsának (így írjuk, bár a nyelvészek sokszor mondják: helyesen az *Nagytartja!*) Cinkotával, Nagyiccével, Maglódnak Rákoskeresztúrral, Kőbányával, Vecsésnek Pestszentlőrincsel, Dunaharasztnak Soroksárral, Martonvásárnak, Érdnek Nagytéténnel van hagyományos (piaci) kapcsolata.

A csömöri asszonyok napjainkig népviseletben járnak be a sashalmi piacra vagy az Örs vezér téri (bolha)piacra vagy bevásárlóközpontokba, a HÉV-en szlovák–magyar kevert nyelven társalognak; és csodálatos vásári-piaci nyelvi formuláik vannak (a nyolcvanas években hallgatóimmal gyűjtöttünk egy nagy csokrot belőle). A Gödöllői-dombság szlovák falvainak kultúrája tehát Kelet-Pestre (ez persze nagyon modern kifejezés) hatott. Az utóbbi százötven év jelentős magyarországi kelet–középpont migrációjának az eredménye a szatmári, a szabolcsi, a bihari tájszólásoknak a központba kerülése: leginkább a Pest közeli, Pesttel határos településekre (Gyömrő, Vecsés, Dunaharaszti), illetve Pest XVII., XVIII., XIX. és XX. kerületébe. Míg Érdre nagyobb számban költöztek dunántúliak, például a Tolnában mégsem otthonra lelt és már nagyon sokat vándorolt bukovinai székelyek.

Juhász Dezső nyelvész fölhívta a figyelmet arra, hogy a markáns, első „hallásra” feltűnő nyelvjárás, a palóc bizony itt van Budapesten, egészen pontosan: Rákospalotán. Rákospalotát a magyar nyelvjárástudomány számára egyedülállóan különös és nyelvészeti szempontból nagyon érdekes terepnek tartja. Itt bizony ma is azt mondják az idősebb emberek, hogy *selem, petrezselem, legíny, gyin (jön), gyinnye, szeretyi*. Rákospalota soktemplomos utcácskáiban barangolva, a templomi éneket hallgatva, a piacra kimenne máig hallható a nyelvjárás.

Nagyon izgalmas lenne a közeli és távoli nyelvjárásoknak a terebélyesedő Budapesten és agglomerációjában (vonzáskörzetében) megtalálni „kistestvéreiket”. Ha lenne fölmérés, talán alátámasztaná tapasztalatainkat, vagyis a főváros szíve felé tartó, egyre szűkülő nyelvjárási „ékeket”. Ez lenne, ha lehet még egyáltalán, a budapesti dialektológia! Bár a város lakossága nagymértékben összekeveredett; eredeti (?) színeit szétválogatni talán már nem is lehetséges.

Lehet-e egyáltalán egy kétmillió nagyvárosnak nyelvjárása? Ha nem lehet, akkor mi van helyette? Van-e egyáltalán pesti nyelv?

Kell lennie. Vidékiek viszonylag hamar megmondják valakiről a beszéd után, hogy budapesti-e. A sok jellemző közül kettő: a pestiek kitörölhetetlenül használják az élelmiszerbolt, -üzlet helyett a *közértet*, a hűtő vagy hűtőszekrény helyett a *frizsidert* (mint egészen sajátos magyar idegen szót).

Budapest nyelve és (aszfalt)folklórja. Talán sikeresebb lenne a mai Pest (ezen ugyebár egész Budapestet értjük, de ez is egy „pestizmus”, azaz egy egyszerű kis aposziopézis – a közlés lényeges elemének elhagyása; egyúttal zeugma: odaértése) városi nyelvi folklórjának gyűjtése. Vannak itt is előzmények. Mondjuk Scherz Ede gyűjteménye a rádió humoráról, Békés István pesti anekdotái, Eröss László könyve a pesti viccről, Háy Ágnes városifolklór-szövegei, a magam első firkagyűjteménye a gödöllői helyiérdekű vasútról. Az egyes részletgyűjtések ellenére sokat mégsem tudunk. Az aszfaltköltészet (aszfalt-humor), a szójátékok (általában a nyelvi játékok), a vicc, az eufemizmusok, a városi történetek/legendák („igaz” történetek, élménytörténetek), a frazeológia (különösen a szólások és a szóláshasonlatok), a névadás (és névtorzítás), a reklámversikék mind egy-egy fejezetei lehetnének ennek a változatos almanachnak. Az egyik „mai” forrás (másodelemzésnek mondja az antropológia) éppen Karinthy Frigyes lehetne; de nyilvánvaló, hogy maga Karinthy is nagyon sokat vett a városi folklórból – amelyre azután jócskán hatott is. S azután ott van Esterházy KMP-je (*Kis magyar pornográfia*), Moldova élőnyelvi adatai, Mándy csodálatos történetei a villamosokról, a mosdókról, a vécékről... Vagy Temesi trilógiájának második és harmadik része: a *Híd és Pest* – városi történetekkel is; Konrád *Látogatója és Városalapítója*. Mind jönnek a folklórból és tartanak a folklórba. (Például ilyesféle versekre figyelhetnénk föl: „Egy kispesti vendéglőbe / Egy kis pesti vendég ló be.”)

A „pestiesen szólva” ma már közhelyjelölő, tudományosabban: metainformációs marker. Akkor mondjuk, ha olyasmi következik, mint például az elismerést jelentő *nem semmi*. Vannak egyéb budapestizmusok is, például az egészen különös képzésű *nakája* (valakinek a valakije); amely a birtokos jelző ragjának és a rá kötelezően következő névelőnek a kapcsolata: -NAK + A = NAKA. (Pl. az apának a bátyja – továbbgondolható: sógor-koma, nagybácsi, urambátyám; talán nem is véletlen, hogy éppen ilyen agyafúrt nyelvtani formával nevezi meg a pesti nyelv – illetve egy konkrétabb példával: Gipsz Jakab -: a miniszternek a nakája.) Mi van ennek az egészen ritka nyelvtani alakzatnak a mélyén? Magyar eufémia? Ki nem mondás? Irónia? Szarkazmus? Mindez együtt?

És a *haspárt*? Milyen sajátos társadalomszemlélet rejlik ennek a sajátosan magyar – s vélhetően budapesti – szóalkotásnak a mélyén!

Nyitott kérdések. Természetesen a mai városi, városi nyelvi kutatások táplálkozhatnak a nyelvjáráskutatás módszereiből, de alapvetően szociolingvisztikai, antropológiai kutatások. Az ilyen kutatások általában egy város nyelvéről nem mondanak semmit, hanem egyes városi rétegek, csoportok vagy területi egységek (talán éppen egy háztömb) lakóinak a nyelvéről mondhatnának el valamit. Ilyesfajta kutatásokat azonban Budapesten még nem végeztek.

Tehát mindaz, amit az imént fölvezeltünk, csak kósza gondolat, elképzelés. Budapest nyelvéről aligha mondhatunk általánosságban valamit. Adataink vannak, de indokolatlan ezeknek a kiterjesztése a város egészére.

A néprajzosok egyébként végeznek városi néprajzi kutatásokat. Talán ezeket érdemes lenne összekapcsolni városi nyelvi kutatással is.

A városantropológia, a városnyelvi kutatás a magyar nyelv etnolingvisztikájának mélyebb megértéséhez vezethet. De még az út elején járunk.

Azt mondják, Berlin légkörének, folklórjának és nyelvének hangulata van. Egészen biztos vagyok benne, hogy Budapest is rendelkezik ilyennel. Itt élek, egy vagyok a város folklórával, nyelvével. Alkotója és használója is egyben. Talán a túlzott közelség nem engedi a kellő rálátást. Sejthető, föltételezhető a gazdagsága, elevensége. Sok salakot is termel; amely néha elfödi a látást, harragra gerjeszt, de nem mondhatjuk, hogy szemétre vele, mert valójában maga az „élő poézis”.

Az írásban említett irodalom:

- Balázs Géza, 1983. *Firkálások a gödöllői HÉV-en*. Budapest. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok
- Balázs Géza, 1997. *The Story of Hungarian. A Guide to the Language*. Corvina, Budapest
- Balázs Géza, 2000. *A városi néprajz és a folklór. Az antropológiai nyelvészeti kutatása a városban. 11–19*. In: *Nép-nyelv-társadalom. Végh József emlékezetére. A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai IV*. Szerk.: Szabó Géza, Molnár Zoltán. Szombathely, 2000.
- Bárczi Géza, 1932. *A „pesti nyelv”*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*, 29. sz.
- Békés István, 1966. *Legújabb magyar anekdotakincs*. Gondolat, Budapest
- Benkő Loránd, 1990. *Az élő nyelv területisége és szociolingvisztikája. 9–22*. In: *II. Dialektológiai Szimpózium*. Szerk.: Szabó Géza. Szombathely
- Das neue Berliner Schimpwörterbuch*, 1988. Haude & Spener, Berlin
- Eróss László, 1982. *A pesti vicc*. Gondolat, Budapest
- Franke, Wilhelm, 1957, 1975, 1990. *So red't der Berliner. Ein lustiger Sprachführer*. Arani, Berlin
- Grétsy László, 1974. *Anyanyelvünk játékai*. Gondolat, Budapest (Második, bővített kiadás: 1998.)
- Hamvas Béla, 1992. *Patmosz. I. Életünk* Könyvek, Szombathely
- Háy Ágnes, 1980. *Hülye, aki elolvassa*. Mozgó Világ, 6.
- Hernádi Miklós, 1985. *Közhelyszótár*. Második, bővített kiadás. Gondolat, Budapest
- Juhász Dezső, 1992. *Felhívás egy palóc témára. 12–14*. In: *Nép-Nyelv. Tanulmányok Fülöp Lajos 60. születésnapjára*. Szerk.: Balázs Géza és Selmeczi Kovács Attila. Néprajzi Múzeum, Budapest
- Kálnási Árpád: *Debreceni civis szótár*. Debrecen, 2005
- Scherz Ede, 1931. *A rádió humora*. A szerző kiadása, Budapest
- G. Varga Györgyi, 1968. *Alakváltozatok a budapesti köznyelvben*. Akadémiai, Budapest
- Zolnay Vilmos–Gedényi Mihály, 1996. *A régi Budapest a fattyúnyelvben*. Fekete Sas Kiadó, Budapest